

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

**ТОШКЕНТ
ДАВЛАТ
ИҚТИСОДИЁТ
УНИВЕРСИТЕТИ**

**“ХАЛҚАРО МОЛИЯВИЙ ҲИСОБОТ СТАНДАРТЛАРИГА
ЎТИШ ВА ХАЛҚАРО ТАЖРИБАНИ ЎЗБЕКИСТОНДА
ҚўЛЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ”**

**мавзусидаги
халқаро илмий - амалий анжуман
мақолалар тўплами**

ТОШКЕНТ – “ИҚТИСОДИЁТ” 2022

3. Бурцев В.В. Факторы финансовой безопасности России / В.В. Бурцев // Менеджмент в России и за рубежом. - 2001. - № 1. - С. 55-69.
4. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность России. Общий курс [Электронный ресурс]: учебник / под ред. В. К. Сенчагова. – 5-е изд. (эл.). – Электрон. текстовые дан. (1 файл pdf: 818 с.). – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2015. 269 бет.
5. Олейникова Е.А. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е.А. Олейникова. М., 1997. С. 29.
6. Арсентьев М. Финансовая безопасность России // Обозреватель. 2015 № 8 С. 13–19.
7. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2007. – 384 с.: ил. – (Серия «Учебник для вузов»). 147-бет
8. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия. М.: Эльга, 2009. 776 с.
9. Бурханов А.У. Молиявий хавфсизлик. Ўқув қўлланма. –Т.: Маънавият, 2019, 224 б.
10. Абулқосимов Х.П. Иқтисодий хавфсизлик. Т.: Академия. 2012. 111– б.
11. Б.О.Турсунов. Корхоналар молиявий хавфсизлигини таъминлаш методологиясини такомиллаштириш. И.ф.д. илмий даражасини олиш учун тайёрланган дисс.автореферати. Тошкент. 2021 й.
12. Burkhanov, A., & Tursunov, B. O. (2020). Main indicators of textile enterprises' financial security assessment. *Vlakna a Textil*, 27(3), 35-40.

Умарова Н.Х.
докторант ТГЭУ
Umarova N.Kh.
postgraduate student, TSEU

The theoretical aspects of the formation of financial security of enterprises of the building materials industry

Қурилиш материаллари саноати корхоналарининг молиявий хавфсизлигини шакллантиришнинг назарий жиҳатлари

В данной статье показаны особенности строительной области в обеспечении финансовой безопасности предприятий промышленности строительных материалов. Раскрывается сущность понятия "финансовая безопасность", освещаются его особенности. Проведен сравнительный анализ научно-теоретических взглядов экономистов на финансовую безопасность. Также автором разработаны научно-практические рекомендации по устранению недостатков, влияющих на финансовую безопасность предприятий промышленности строительных материалов. Основываясь на оценке внутренней и внешней среды, принимая во внимание тот факт, что метод

определения уровня финансовой обеспеченности предприятия является универсальным, он также может быть использован на предприятиях промышленности строительных материалов с учетом особенностей строительной сети.

Ключевые слова: финансовая безопасность, внутренние и внешние факторы, предприятия промышленности строительных материалов, финансовая независимость.

This article shows the peculiarities of the construction network in ensuring financial security of enterprises of the building materials industry. The essence of the concept of " financial security " is revealed and its features are illuminated. A comparative analysis of the scientific and theoretical views of economists on financial security was carried out. Moreover, the author developed scientific and practical recommendations on eliminating factors that affect the financial security of the building materials industry enterprises. Based on the assessment of the internal and external environment and taking into account the fact that the method of determining the enterprise's level of financial security is universal, it can also be used in enterprises of the building materials industry due to peculiarities of the construction network.

Keywords: financial security, internal and external factors, enterprises of the building materials industry, financial independence.

Ушбу мақолада қурилиш материаллари саноати корхоналарининг молиявий хавфсизлигини таъминлашда қурилиш тармоғининг ўзига хос хусусиятлари кўрсатилган. “Молиявий хавфсизлик” тушунчасининг мазмун-моҳияти очиб берилиб, унинг хусусиятлари ёритилган. Иқтисодчи олимларнинг молиявий хавфсизликни таъминлашга қаратилагн илмий-назарий қарашлари қиёсий таҳлил қилинган. Шунингдек, муаллиф томонидан қурилиш материаллари саноати корхоналари молиявий хавфсизлигини таъминлашга таъсир этувчи омилларни бартараф этиш бўйича илмий-амалий тавсиялар ишлаб чиқилган. Ички ва ташқи муҳитни баҳолаш асосида корхонанинг молиявий хавфсизлик даражасини аниқлашни услубиёти универсал эканлигини инобатга олган ҳолда, қурилиш тармоғининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда қурилиш материаллари саноати корхоналарида ҳам фойдаланиши мумкин.

Калит сўзлар: молиявий хавфсизлик, ички ва ташқи омиллар, қурилиш материаллари саноати корхоналари, молиявий мустақиллик.

Юз бераётган глобаллашув жараёнлари, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришлар, юқори даражадаги ноаниқликлар ва рақобатнинг кучайиши нафақат давлатнинг, балки алоҳида корхоналарнинг ҳам иқтисодий хавфсизлигини таъминлашнинг долзарблигини келтириб чиқаради. Иқтисодий хавфсизликнинг асосий функционал таркибий қисмларидан бири бу молиявий

хавфсизликдир. Молиявий хавфсизликни таъминлаш муаммоси ҳозирги кунда долзарб бўлиб, қисқа ва узоқ муддатларда молиявий хавфсизлик даражасини самарали бошқариш учун уни етарли даражада баҳолаш тизимини шакллантириш зарурати ошиб бормоқда.

Янги Ўзбекистоннинг 2022–2026 йилларга мўлжалланган тараққиёт стратегиясида «миллий иқтисодиёт барқарорлигини таъминлаш ва ялпи ички маҳсулотда саноат улушини оширишга қаратилган саноат сиёсатини давом эттириб, саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмини 1,4 бараварга ошириш, саноатнинг етакчи тармоқлари ва иқтисодиётни янада либераллаштириш ҳамда трансформация жараёнларини якунлаш, қурилиш материаллари ишлаб чиқариш ҳажмини 2 бараварга кўпайтириш» каби вазифаларга алоҳида эътибор қаратилмоқда [1]. Мазкур вазифаларнинг изчил ва самарали бажарилиши мамлакатда корхоналар молиявий барқарорлигини таъминлашга, банкротлик даражасини пасайтиришга, инвестицион рискларни аниқлашга, шунингдек корхоналарнинг инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда, инвестиция лойиҳаларини ва инвестиция қарорларини қабул қилишда, корхона молиявий хавфсизлигига ички ва ташқи таҳдидлар, корхонанинг активлари қийматини баҳолаш, ликвидлилик коэффициенти, тўлов қобилияти, рентабеллик даражасини таҳлил қилишга, молиявий хавфсизлигини баҳолаш бўйича ягона ахборот платформасини шакллантириш, корхоналар молиявий хавфсизлигини таъминлашнинг замонавий усулларидадан фойдаланиш учун ҳар томонлама имкон яратади.

Замонавий иқтисодиётда нафақат молиявий барқарорликни, балки корхоналарнинг молиявий хавфсизлигини таъминлаш муаммолари ҳам алоҳида аҳамиятга эгадир. Молиявий барқарорлик корхонани молиявий бошқариш самарадорлигини белгиловчи муҳим хусусиятлардан бири бўлиб, корхонанинг молиявий ҳолатини таҳлил қилишда ва унинг инвестицион жозибадорлигини баҳолашда кенг қўлланилади.

Корхонанинг барқарор ўсишини кафолатлаш ва ижобий натижаларига эришишда, молиявий хавфсизликни таъминлаш учун ички ва ташқи таҳдидларнинг олдини олиш муҳим аҳамият касб этади.

Молиявий хавфсизлик – бу корхонанинг молиявий ҳолатини ёмонлаштирадиган ёки корхонани банкротликка олиб келадиган мавжуд ва пайдо бўлаётган таҳдид ва хатарларга қарши туриш қобилиятидир [2].

Илмий адабиётларда корхонанинг молиявий хавфсизлигини бошқариш, мустаҳкамлаш, шунингдек молиявий хавфсизликнинг ташқи ва ички омиллари кўпгина иқтисодчи олимлар томонидан қайд этилган.

МДХ мамлакатлари иқтисодчи олимлари В. Бурцев [3], В.И. Сенчагов[4], Е.А. Олейников [5], М.Арсентьев [6], Г.С. Вечканов [7], И.А. Бланк [8] ва бошқалар томонидан корхоналар иқтисодий ва молиявий хавфсизлигини баҳолаш ва бошқариш муаммолари бўйича бир қатор тадқиқотлар олиб борилган, жумладан, рақобатбардошлик концепциясига асосланган; кредит молия ташкилотларида молиявий рискларни бошқаришнинг замонавий тизимини яратишга йўналтирилган бошқарув

концепциясини амалга ошириш механизмини ишлаб чиқиш; банкротлик ва бошқа корхонага қўшилиб кетишни олидини олиш; молиявий рискларни учун Монте-Карло моделини таҳлил қилиш; корхоналарда молиявий ва иқтисодий рискларни баҳолашнинг концептуал жиҳатлари; акциядорлар билан ўзаро ҳамкорлик асосида қўшилиш ва ютиб юбориш жараёнида юзага келадиган молиявий рискларни бошқариш; акциядорлик корхоналар молиявий барқарорлигини таъминлаш, корхона молиявий хавфсизлигини таъминлашнинг ташкилий- иқтисодий усуллари ва моделларини ишлаб чиқиш ва бошқалар.

Макро ва микро даражаларда иқтисодий хавфсизликни ва молиявий хавфсизлигини таъминлаш, уларни баҳолаш ва бошқариш масалалари мамлакатимиз олимлари – А.Бурханов [9], Х.Абулқосимов [10] ва бошқаларнинг ишларида ҳам ўз аксини топган. Кўрсатиб ўтилган муаллифларнинг ишлари, шубҳасиз, корхонанинг молиявий хавфсизлигини таъминлаш назариясига катта улуш қўшади. Аммо корхонани молиявий хавфсизлигини таъминлаш муаммосининг мураккаблиги ва кўп қирралилиги туфайли мазкур тадқиқотларда унинг барча жиҳатлари етарли даражада тадқиқ қилинмаган. Корхоналар молиявий хавфсизлигини таъминлаш ва уни баҳолаш, хорижий малакатлар тажрибасини Ўзбекистон шароитига мослаштириш, корхоналар молиявий хавфсизлигини таъминлаш методологиясини мамлакатимиз корхоналарига мослаб ишлаб чиқиш мақсадида бошқарувнинг умумий қабул қилинган усуллари қўллашни илмий асослаш зарурияти мавжуд.

Маҳаллий иқтисодчилардан Б.Турсунов [11] ўз илмий ишларида корхонанинг молиявий хавфсизлигини баҳолашга комплекс ёндошув таклиф этиб, ички ва ташқи муҳитни баҳолаш асосида корхонанинг молиявий хавфсизлик даражасини аниқлашни таклиф этган. Ушбу услубиёт универсал ҳисобланиб, саноат тармоғининг ўзига хос хусусиятларини инобатга олган ҳолда қурилиш саноати корхоналарида ҳам фойдаланиши мумкин.

Корхоналар молиявий хавфсизлигини таъминлашга таъсир этувчи ташқи омилларни илмий асослаш ва уни ҳисобга олишда корхонанинг ўзига хос хусусиятлари, яъни унинг қайси тармоқда фаолият юритиши ва ихтисослигига эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ.

Демак, молиявий хавфсизликни таъминлашга таъсир этувчи ташқи омилларни илмий асослаш учун асосан ўрганилаётган объект (соҳа ва тармоқ)нинг ўзига хос хусусиятлари ва ихтисослигидан келиб чиққан ҳолда ёндашишни талаб этади.

Қурилиш материаллари саноати корхоналари мисолида молиявий хавфсизликни таъминлашга таъсир этувчи ташқи омилларни аниқлаймиз. Ушбу тармоқ корхоналарининг ўзига хос хусусиятлари қуйидагилардан иборат:

- тармоқнинг оғир саноат таркибига киритилиши;
- корхоналарнинг фонд сиғими юқорилиги;
- катта ҳажмдаги инвестицияларнинг талаб этилиши;
- нархларнинг монополь характерга эга эканлиги;

- транспорт харажатларининг юқорилиги;
- асосий бозор ички талабнинг қондирилишига қаратилганлиги;
- ишлаб чивариш мажмуининг хом ашё базаси ҳудудида жойлашганлиги;
- технологик жараёнларнинг мураккаблиги;
- иш кучига бўлган талабнинг юқорилиги;
- қурилиш материаллари маҳсулотларининг мавсумийлиги [12].

Корхоналар молиявий хавфсизлик ҳолати ташқи омиллари таъсирини ҳисобга олган ҳолда баҳоланиши лозим. Корхоналарга таъсир этувчи асосий таҳдидларни қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин: давлат сиёсатининг барқарорлиги, давлат ривожланиши иқтисодий стратегиясининг ўзига хос хусусиятлари, мамлакатнинг солиқ тизими, бозор ва тадбиркорлик эркинлиги, рақобат даражаси ва иқтисодиёт соҳаси ва алоҳида маҳсулот рақобатбардошлиги.

Қурилиш материаллари саноати корхоналари молиявий хавфсизлигини таъминлашни бошқариш самарадорлиги даражасини баҳолаш услуги Тошкент вилоятида фаолият юритаётган “Бекободцемент” АЖ ҳамда “Қувасойцемент” АЖда 2021 йилги ҳисоботлари асосида ҳисобланган ва натижалари 1-жадвалда келтирилган.

Жадвалдан кўриниб турибдики, “Бекободцемент” АЖ, “Қувасойцемент” АЖларнинг йиғма кўрсаткичлари тегишли равишда 0,46 ва 0,68 га тенг. Баҳолаш натижаларидан хулоса қиладиган бўлсак, фақат “Бекободцемент” АЖда молиявий хавфсизликни таъминлашни бошқариш қониқарсиз даражада, “Қувасойцемент” АЖда ишлаб молиявий хавфсизликни таъминлашни бошқариш қониқарли даражада эканлиги аниқланди.

Ушбу корхоналарда молиявий хавфсизликни таъминлашни бошқариш самарадорлигини ошириш учун қандай чора-тадбирлар кўрилиши кераклиги аниқланди.

Ўрганилган қурилиш материаллари саноати корхоналарининг молиявий барқарорлигини ошириш йўналиши сифатида уларнинг рентабеллигини ошириш, пировардида эса уларнинг молиявий хавфсизликни таъминлашда дастак сифатида корхонанинг ишлаб чиқариш қувватларидан оқилона фойдаланиш мақсадга мувофиқ

1-жадвал

Тадқиқ қилинаётган қурилиш саноати корхоналарида 2021 йилда молиявий хавфсизликни таъминлашни бошқариш самадорлигини баҳолаш натижалари

Корхона номи	Молиявий хавфсизликни таъминлашни бошқариш сифати коэффиценти	Молиявий хавфсизликни таъминлашни бошқариш натижавийлиги коэффиценти	Интеграл кўрсаткич	Баҳонинг мазмуни
“Бекободцемент” АЖ	0,50	0,43	0,46	Қониқарсиз
“Қувасойцемент” АЖ	0,77	0,61	0,68	Қониқарли

Корхонанинг молиявий хавфсизликни таъминлаш моделини татбиқ этиш натижасида қуйидаги ижобий ютуқларга эришилди:

“Бекободцемент” АЖ да дастгоҳларни режадан ташқари созлашлар сони 2,1 мартага қисқарди, тўхтаб қолишларнинг умумий вақти 2021 йилда 7421 дақиқани ташкил этиб, 2020 йилга нисбатан 2109 дақиқага камайиб, ишлаб чиқаришдаги узилишлар 22,1 фоизга камайган. Ишлаб чиқариш майдонларидан фойдаланишни оптималлаштириш ҳисобига фойдаланилмаётган 0,45га майдон ижрага берилди, 0,12га майдон эса тайёр маҳсулот омборига айлантирилди.

“Қувасойцемент” АЖда дастгоҳларни режадан ташқари созлашлар сони 2,1 мартага қисқарди, тўхтаб қолишларнинг умумий вақти 2021 йилда 8665 дақиқани ташкил этиб, 2020 йилга нисбатан 1407 дақиқага камайиб, ишлаб чиқаришдаги узилишлар 13,9 фоизга камайган. Фойдаланилмаётган 0,09 га майдон эса ишлаб чиқариш майдонига қўшиб берилди, 0,07га майдон эса тайёр маҳсулот омбори ва 0,3га майдон хом ашё омборига айлантирилди. Корхонадаги фойдаланилмаётган 0,70 га ер майдони ижара шартномаси асосида бошқа корхоналарга фойдаланишга топширилди.

Қурилиш материаллари саноати корхоналарининг молиявий хавфсизлигини таъминлаш даражасини баҳолаш услубиёти 2021 йил якуни билан бухгалтерия, бошқарув ҳисоби ва бошқа бирламчи статистик маълумотлари асосида ҳисобланди.

Молиявий хавфсизлигини таъминлашнинг тегишли параметрларининг қийматини аниқлагандан сўнг молиявий хавфсизлигини таъминлаш самарадорлигининг йиғма коэффициентини ҳисоблаб чиқамиз:

$$K_{\text{Бекободцемент АЖ.}} = K_{\text{МХ}} = \sqrt{K_{\text{МХ сиф.}} \times K_{\text{МХ миқдор}}} = \sqrt{0,925 \times 0,50} = 0.68$$

$$K_{\text{Қувасойцемент АЖ.}} = K_{\text{МХ}} = \sqrt{K_{\text{МХ сиф.}} \times K_{\text{МХ миқдор}}} = \sqrt{0,925 \times 0,77} = 0.84$$

Ҳисоб-китоб натижаларидан кўриниб турибдики, интеграл кўрсаткичлар 1 сонига анчагина яқин бўлиб, корхонада молиявий хавфсизликни таъминлашни бошқариш самарадорлиги ортганини кўрсатмоқда.

Тегисли шкала асосида хулоса чиқарадиган бўлсак, “Бекободцемент” АЖ ҳамда “Қувасойцемент” АЖларнинг интеграл кўрсаткичлари тегишли равишда 0,68, ва 0,84 га тенг. Демак, “Бекободцемент” АЖ да молиявий хавфсизлигини таъминлашни бошқариш қониқарли ҳолатга келган, “Қувасойцемент” АЖда эса молиявий хавфсизлигини таъминлашни бошқариш идеал даражага келган.

Шундай қилиб, қурилиш саноати корхоналарида молиявий хавфсизлигини таъминлашни баҳолаш учун таклиф этилган услубият балли усулни қўллашга асосланган ва унда салмоқ коэффициентларидан фойдаланилади. Бу қурилиш саноати корхоналарида молиявий хавфсизлигини таъминлашни бошқариш жараёнининг самарадорлиги даражасини аниқлаш имконини беради.

Қурилиш материаллари саноати корхоналари молиявий хавфсизлигига таъсир қилувчи ташқи омилларни аниқлаш учун, биринчи навбатда, корхона учун тегишли ҳужжатларни, шунингдек, корхонанинг молиявий хавфсизлиги бузилган деб ҳисоблаш мумкин бўлган мезонларни ишлаб чиқиш керак. Бошқача айтганда, корхоналарнинг молиявий хавфсизлиги талабларига мувофиқлигини баҳолашга имкон берадиган мезонлар аниқланиши лозим. Бунинг учун эса, қурилиш материаллари саноати корхоналарида янги молиявий хавфсизлик хизматлари ёки бўлинмалари ташкил этилиши керак. Молиявий хавфсизлик хизмати ушбу мезонларга мувофиқлигини баҳолайди ва маълумотни корхонанинг раҳбариятига тақдим этиб боради.

Шу билан бирга, қарздорларга қўйиладиган талаблар тамойиллари ишлаб чиқилиши лозим, улар корхонанинг молиявий хавфсизлиги талабларига мувофиқ бўлиши керак. Шу билан бирга, хавфсизлик хизмати корхонанинг молиявий манфаатларига риоя этилишини назорат қилиши учун тақдим этилган ҳисоботларнинг муҳимлиги тўғрисида ўз фикрини билдириши керак.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 28.01.2022 йилдаги “2022 — 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармони. <https://lex.uz/uz/docs/5841063>.
2. Варнакова Г.Ф., Григорьева Г. И., Осипова А. С. Финансовая устойчивость как основной критерий обеспечения экономической безопасности предприятия // Международный научно-исследовательский журнал «Успехи современной науки». — Белгород, 2016. — № 12. — Т. 3 — С. 42–43
3. Бурцев В.В. Факторы финансовой безопасности России / В.В. Бурцев // Менеджмент в России и за рубежом. - 2001. - № 1. - С. 55-69.
4. Сенчагов В. К. Экономическая безопасность России. Общий курс [Электронный ресурс]: учебник / под ред. В. К. Сенчагова. – 5-е изд. (эл.). – Электрон. текстовые дан. (1 файл pdf: 818 с.). – М.: БИНОМ. Лаборатория знаний, 2015. 269 бет.
5. Олейникова Е.А. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / Под ред. Е.А. Олейникова. М., 1997. С. 29.
6. Арсентьев М. Финансовая безопасность России // Обозреватель. 2015 № 8 С. 13–19.
7. Вечканов Г.С. Экономическая безопасность: Учебник для вузов. – СПб.: Питер, 2007. – 384 с.: ил. – (Серия «Учебник для вузов»). 147-бет
8. Бланк И. А. Управление финансовой безопасностью предприятия. М.: Эльга, 2009. 776 с.
9. Бурханов А.У. Молиявий хавфсизлик. Ўқув қўлланма. –Т.: Маънавият, 2019, 224 б.
10. Абулқосимов Х.П. Иқтисодий хавфсизлик. Т.: Академия. 2012. 111– б.

Усмонов Фарух Обитжонович,